

Zsom Dóra

Szabad-e embert enni? A „múmia” gyógyászati célú fogyasztása muszlim és zsidó forrásokban*

„Múmia” feliratú, porított mumifikált emberi maradványokat tartalmazó tégelek a 16. század elejétől tűntek fel az európai patikákban. A múmiát egyfajta univerzális csodaszernek tartották, amelynek fogyasztása a legkülönbefélebb betegségeket gyógyította és előzte meg. Hatását a közfelfogás megkérdőjelezhetetlennek tartotta, így aztán hamarosan általánosan elterjedté vált, nem hiányozhatott egyetlen valamirevaló patikából sem.

A mumifikált holttest gyógyító erejének bizarr képzete egy fogalomátvitelen, tulajdonképpen félrefordításon alapul, így került be a középkori orvosi szövegekbe, majd a gyógyászati gyakorlatba. Emellett a múmia gyógyító hatásába vetett hitnek minden bizonnyal mágikus oka is volt: a szimpatikus mágia alapelveinek megfelelően a romlatlanul fennmaradó test fogyasztása a halandó, beteg testnek a megmaradás reményét ígérte.

A cikk röviden áttekinti a múmia szó jelentésének változását: bemutatja a szó eredeti jelentését (’bitumen’) arab nyelvű orvosi szövegekben, majd megváltozott jelentését (’bitumennel tartósított holttest, ill. általában mumifikált holttest’) ezek keresztény fordításaiban. Felsorol számos, az óegyiptomi sírok fosztogatásával kapcsolatos muszlim és keresztény forrást, végül pedig a mumifikált holttestek fogyasztására vonatkozó zsidó szövegeket ismerteti, különös tekintettel a vallásjogra és folklórra.

Orvosi szövegek: hogyan lett a kátrányból múmia?

A múmia szó a perzsa *mūm* szóból származik, amelynek jelentése ’viasz’. Az ebből képzett *mūmiyā* alakot az arabban a ’bitumen’ jelölésére kezdték használni. A bitument, a természetes kátrányt gyógyászati célra az ókortól fogva dokumentálhatóan használták, több latin és görög orvosi szövegben előfordul. Idősebb Plinius († Kr. u. 79) *Naturalis Historia* című munkája szerint a bitumen alkalmas egyebek közt a lepra, a köszvény, a köhögés, a fogfájás és különféle külső sérülések kezelésére. Az 1. században élt görög Dioszkoridész *De Materia*

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.1.35>

* A tanulmány elkészülését az OTKA/NKFIH 115555K nyilvántartási számú pályázata tette lehetővé.

Medica (Περὶ ὕλης ἰατρικῆς) című enciklopédiájában különösen dicsérte a Holt-tenger térségéből származó bitument (*bitumen Iudaicum*) és a mai Albánia területén lévő Apollóniából származó folyékony kátrányt.¹

Az arab nyelvű orvosi munkák szintén kitértek a bitumenre, melyet a *mūmiyā* szóval jelöltek. Az első arab nyelvű források, melyek így említik a múmiát ('bitumen' értelemben), még nem kötik halottakhoz: a perzsa al-Rāzī (854–925/932)² és a szintén perzsa Ibn Sīnā (Avicenna, 980–1037)³ arab nyelvű orvosi könyveikben hosszan értekeztek a bitumen gyógyászati használatáról.

A 12. század körül azonban a múmia szó jelentése kezdett megváltozni. Egyrészt az arab orvosi munkák latin fordítói, másrészt maguk a korabeli arab szerzők is a múmia szót már nem általában 'bitumen' értelemben használták és magyarázták, hanem speciálisan annak az anyagnak tartották, amivel a halottakat konzerválták Egyiptomban. Ezen szövegek szerint a múmia szó nem csupán a természetes bitument jelöli, hanem a balzsamozás során használt, illetve a test bomlása során keletkező anyagok keverékét is. Az arab orvosi szövegek latin fordításában ezek a megjegyzések gyakran a fordítók betoldásai a szócikk elején, amelyek a fordított szöveg eredetijéből hiányoznak. Al-Rāzī *Kitāb al-Mansūrī fī l-ṭibb* című orvosi munkáját például az olasz Gherardo da Cremona (Gerardus Cremonensis) fordította arabról latinra a 12. században *Liber ad Almansorem* címen. Al-Rāzī nem látta szükségét annak, hogy a múmia/bitumen szót definiálja, azonban latin fordítója igen. Ezért az eredeti arab szöveg latin fordításába a következő mondatot toldotta be: „A múmia az az anyag, ami azokban az országokban található, ahol a halottakat úgy temetik el, hogy aloéval kezelik őket, és a halottból származó nedvek az aloéval keveredve sajátos anyaggá alakulnak, ami a szurokhoz hasonló.”⁴ A fordító megjegyzése szerint tehát a múmiában egyáltalán nem is található természetes bitumen. Meg kell jegyezni, hogy Egyiptomban az Kr. e. 1. évezred második felében, a ptolemaiozsi korban széles körben használták a bitument balzsamozásra, főleg olcsósága miatt. Vagyis a fordító által említett „szurokhoz hasonló anyag” minden bizonynyal valójában természetes bitumen volt.

¹ Idősebb Plinius és Dioszkoridész munkáinak vonatkozó helyeit ld. Karl H. Dannenfeldt, Egyptian Mummies: The Sixteenth Century Experience and Debate. *The Sixteenth Century Journal* 16 (1985/2) 164.

² Ld. például al-Rāzī, *Al-kitāb al-Ḥāwī fī l-ṭibb*. VII. Szerk. Muḥammad Muḥammad Ismā'īl. Bayrūt, 2000, 3337–3338, a nem-összetett gyógyhatású szerek között *mūmiyā'ī* címszó alatt, illetve a gyűjtemény sok más helyén.

³ Ibn Sīnā, *Risāla fī l-adwiya al-qalbiyya*, 14. fejezet. In: *Min mu'allafāt Ibn Sīnā al-ṭibbiyya*. Muḥammad Zuhayr al-Bābā (*taḥqīq*). Dimašq, 1974, 276; A múmia ('bitumen' értelemben) használatáról hosszú leírás található *Al-qānūn fī l-ṭibb*, *Kitāb 2*, gumla 2-ben, a nem-összetett gyógyhatású szerek felsorolásában, a *mūmiyā'* címszó alatt. Ld.: Ibn Sīnā, *Al-qānūn fī l-ṭibb*. I. Szerk. Muḥammad Amīn aḍ-Ḍanāwī. Bayrūt, 1999, 564–565.

⁴ Angol fordításban idézi: Dannenfeldt, *i. m.*, 164. (Dannenfeldt forrásmegjelölése a következő: *Liber ad Almansorem*. Venezia, 1497, fol. 106.)

Ibn Sarafyūn, fiatalabb Szerapión szintén a 12. században írta enciklopédikus munkáját a nem-összetett gyógyhatású anyagokról, gyógyszerekről. Az eredeti arab mű elveszett, azonban a 12. században készült latin fordítása (*Liber de Simplicibus Medicamentis*, vagy *Liber de Simplici Medicina*) fennmaradt. Simon Geneensis latin fordítása a szócikk elé magyarázatot fűz: „Múmia: a sírokban található múmia, ami úgy jön létre, hogy az emberi test nedvessége keveredik az aloéval és a mirhával.”⁵ A szöveg folytatása azonban Dioszkoridész, al-Rāzī és más arab szerzők műveiből van összeszerkesztve, ahol a múmia szó kizárólag a ’bitumen’-t jelöli, holttest említése nélkül. Igen valószínű tehát, hogy a fordító toldotta be a szövegbe a mumifikált holttestre vonatkozó mondatot.⁶

A fordítók betoldásai mellett azonban a múmia szó speciális használata az arab forrásokban is feltűnik. A 13. században Ibn al-Bayṭār⁷ *Al-ġāmi‘ li mufradāt al-adwiya wa-l-aġḍiya* című enciklopédiájában a múmia különböző fajtáit sorolja fel. Először Dioszkoridészt idézve az Apollóniából származó bitument, majd a holt-tengeri *bitumen Iudaicumot*, végül pedig a sírokból származó múmiát: „Múmiának nevezik ezt a gyógyszert [mármint a korábban leírt természetes bitument], és azt, amelyet a zsidók aszfaltjaként ismernek, valamint a sírokból származó múmiát, amely bőven található Egyiptomban. Ezzel a keverékkel kenték be a halottaikat régen a bizánciak/rómaiak (*rūm*), hogy olyan állapotban maradjanak, ahogy eltemették őket, és ne essenek áldozatul az enyészetnek.”⁸ A múmia hasznáról pedig al-Rāzī idézi: „Azt írta al-Rāzī *Al-Hāwī fi-l-ṭibb* című munkájában: Úgy hallottam egy orvostól, hogy a múmia orvosolja a fejfájást [...], a migrént, a féloldali bénulást, az arc bénulását, az epilepsziát [...].”⁹ Majd különböző szerzőkre hivatkozva külső és belső felhasználási módokat sorol fel. A receptek szerint a múmiát különböző anyagokkal kell keverni (például sáfránnyal, köménnyel, pézsmával, kámforral), különféle folyadékokban főzni vagy oldani (szőlőlében, borban, mentálében, rózsavízben, olívaolajban). Különösen hasznos a külső sérülések, törések kezelésére, valamint mindenféle eredetű vérzés elállítására, továbbá vizelet-visszatartási problémákra is.

Az arab és a latin orvosi szövegekben tehát eredetileg a természetes bitument nevezték múmiának. Körülbelül a 12. századtól múmiának nevezték azt a „szurokhoz hasonló” anyagot is, amellyel a ptolemaioszi korban mumifikálták a halottakat, anélkül azonban, hogy tudták volna, hogy a kátrányszerű anyag valójában szintén természetes bitumen. Úgy tűnik, a balzsamozó szerek és testned-

⁵ Angol fordításban idézi: Dannenfeldt, *i. m.*, 165.

⁶ Uo.

⁷ Ibn al-Bayṭār orvos és botanikus, Andalúziában (Malagában) született, de végül Kairóban telepedett le, melynek környékén számos tanulmányutat tett tanítványával.

⁸ Ibn al-Bayṭār, *Al-ġāmi‘ li mufradāt al-adwiya wa-l-aġḍiya*. IV. Bayrūt, 2001, 463.

⁹ Ibn al-Bayṭār, *i. m.*, 463–464.

vek keverékét egyfajta bitumenhelyettesítő szernek vélték. A balzsamozás során használt anyagokat és a holttestből származó nedveket is a múmia integráns részének tekintették. Ahogy látni fogjuk, legkésőbb a 15. századtól a nem bitumennel tartósított, de szintén megfeketedett halottakban lévő, állítólag gyógyító anyagot, majd úgy általában a mumifikálódott halottat is kezdték múmiának nevezni. A szó jelentésváltozása tehát nem más, mint egyszerű fogalomátvitel a természetes perzsiái bitumenről előbb a halottakban lévő fekete bitumenre, majd a fekete halottra. A múmia a középkor végére rendkívül keresett árucikk lett, melyet szervezett formában „bányásztak” az óegyiptomi sírokból, mellyel helyi és távolsági kereskedelmet folytattak, és amit hamarosan csempészni és hamisítani is kezdtek.

Arab történeti források: a sírablás állami monopólium

Számos középkori arab történeti forrás számol be arról, hogy az óegyiptomi kincsek keresése, vagyis a sírfosztogatás, nem valami sporadikus, esetleges tevékenység volt, hanem valóságos iparág, mely állami felügyelet mellett, az uralkodó engedélyével zajlott, és mint ilyen, adóköteles volt. A kincskeresés elsősorban a nemesfémekre irányult, de a sírmellékletek mellett a mumifikációs eljárás kellékei, vagyis a múmiapólya és lepel, valamint a holttest maga is kereskedelmi értékkel bírt. A sírfosztogatás állami felügyelete már a 9. századtól dokumentálható. Aḥmad ibn Ṭūlūn, aki Egyiptom helytartója volt 868–884 között, a gízai piramisokban kincseket kereső csoportok tevékenységét állami irányítás alá rendelte, pénzzel és munkaerővel is támogatta. Minderről a 10. században élt al-Balawī, Ibn Ṭūlūn életrajzírója számol be a következőképpen: „Nasīm al-Ḥādīm mondta, hogy urunk, Ibn Ṭūlūn egy nap kilovagolt a piramisokhoz. Az örök odavittek hozzá egy csapat embert, akik gypajzruhát viseltek, és a kezükben lapát és csákány volt. Megkérdezte tőlük, hogy mit csinálnak, mire azt felelték: Kincskeresők vagyunk (*naḥnu qawm naṭlub al-maṭālib*). Erre azt mondta nekik: Ezentúl csak az én emberem engedélyével mehetnek ki, aki veletek is fog tartani. Mire azt felelték: Hallottuk és engedelmeskedünk az emírnek, segítse meg őt az Isten! Megkérdezte tőlük, eddig mit találtak, mire elmondták, hogy a piramisok mellett nagy kincs rejlik, de ők már letettek róla, mert olyan költséges volna hozzáférni, és olyan sok emberre volna ehhez szükségük, pedig az a hely igen nagy vagyont rejt. Erre az urunk fölējük rendelte a határvidéki csapatok egyik vezérét, aki elment a gízai rendfenntartó erők vezetőjéhez, és az ellátta őket a szükséges munkaerővel és anyagi forrásokkal.”¹⁰

¹⁰ Al-Balawī, *Sīrat Aḥmad ibn Ṭūlūn*. al-Qāhira, 1999, 194. Idézi: ‘Amr ‘Abd al-‘Azīz Munīr, *Miṣr wa-l-Nīl bayna al-tārīḥ wa-l-fulklūr*. al-Qāhira, 2009, 173.

Feltehetően Ibn Tūlūn azért vette saját felügyelete alá a kincskeresést, hogy a talált javakat a maga számára foglalja le. Az állam azonban más módon is hasznolt húzott a sírok fosztogatásából. Ibn Ḥaldūn (1332–1406) a *Muqaddimában* beszámol róla, hogy Egyiptomban a kincskeresés adóköteles iparág volt: „Egyiptomban azért található olyan sok kincs és régiség, mert a koptok uralma alatt állt több ezer éven át, akik a halottaikat a birtokukban lévő arannyal, ezüsttel és drágakövekkel temették el, az ország korábbi népének szokása szerint. Amikor vége lett a koptok birodalmának, és a perzsák vették át az uralmat, a sírokban ástak kincsek után kutatva; rá is letek és megszámlálhatatlanul sok kincset vittek el a sírokból. Ugyanígy a piramisokból, melyek az uralkodók sírjai voltak, és más sírokból is. Ugyanígy tettek aztán a görögök is. A sírokat kincsek lelőhelyeinek tartják mind a mai napig, hiszen gyakran találhatók elrejtett értékek bennük: akár elrejtett pénz vagy azok a tárgyak, melyeket a halottaik tiszteletére készítettek aranyból meg ezüstből, mint például a különböző eszközök és szarkofágok. Ezért aztán a koptok sírjait több ezer év óta kincsek lelőhelyeinek tartják. Ez az oka annak, hogy Egyiptom népe a kincskeresésre és az elrejtett régiségek kitermelésére specializálta magát. Olyannyira, hogy amikor a birodalomban űzött többi mesterségre adót vetettek ki, akkor a kincskeresőket (*ahl al-maṭālib*) is megadóztatták, és fix adót vetettek ki azokra, akik ezzel foglalkoznak.”¹¹

Ez az iparszerű kiaknázás nem korlátozódott a nemesfémekre, hanem a mumifikált testekre is kiterjedt. Abd al-Mu‘nim al-Ḥimyarī († 1495) geográfiai-történeti munkája, *Al-rawd al-mi‘tār fī ḥabar al-aqtār* arról számol be, hogy Qus térségében (vagyis Qena és Luxor között) „a hegyoldalba sírok vannak vésvé, olyan régiek, hogy senki sem tudja, milyen korból származnak. Onnan lehet kitermelni a jó múmiát, amit a holttestekben és a halottak leplei között találnak.”¹²

A sírok szervezett fosztogatásáról és a múmiakereskedelemről részletes leírás található ‘Abd al-Laṭīf al-Baġdādī (1162–1231) *Kitāb al-ifāda wa-l-i‘tibār fī l-umūr al-mušāhada wa-l-ḥawādīt al-mu‘āyana bi-arḍ Miṣr* című történeti munkájában.¹³ Eszerint a kincskeresők (a terminus itt is *ahl al-maṭālib*) professzionális szakemberek, akik kitanulták a lelőhelyek feltárásának módját, bármilyen nehezen megközelíthető sírba be tudnak jutni. Elsősorban a beduinok és az alsó-egyiptomiak (*ahl al-rīf*)¹⁴ járatosak ebben a szakmában. A hegy-

¹¹ Ibn Ḥaldūn, *Muqaddima*. Darwīš al-Ġuwaydī (*taḥqīq*). Bayrūt, 1995, Kitāb 1, bāb 5, faṣl 4 („*Fī anna ‘btīgā’ al-amwāl min al-dafā’ in wa-l-kunūz laysa bi-ma‘āš tabī’ī*”), 360.

¹² Idézi: ‘Amr ‘Abd al-‘Azīz Munīr, *Miṣr wa-l-Nīl bayna al-tārīḥ wa-l-fulkūr*: al-Qāhira, 2009.

¹³ ‘Abd al-Laṭīf al-Baġdādī, *Riḥlat ‘Abd al-Laṭīf fī Miṣr: Kitāb al-ifāda wa-l-i‘tibār fī l-umūr al-mušāhada wa-l-ḥawādīt al-mu‘āyana bi-arḍ Miṣr*: al-Qāhira, 1998, 108–112.

¹⁴ Az *ahl al-rīf* kifejezés szó szerinti értelme ’vidékiek, parasztok’, de hagyományosan a Nílus-delta lakóira, vagyis az alsó-egyiptomiakra használják.

oldalokban, sziklákban felismerik azokat a jeleket, melyek ókori temetkezésre utalnak. A sírokat kiássák és módszeresen kifosztják, az értékesíthető leletekkel kereskednek. A föld alatt, a hegyek gyomrában fa és kő szarkofágokat találnak, sokszor többet egymásban. Ezekben vannak a régi népek halottai hosszú múmiapólyákba csavarva. Az egyes testrészeket külön tekerték be, aztán egyben egy lepelbe is az egész testet, és ékszereket, eszközöket, sok aranyat is temettek velük. A kincskeresők a sírmellékletekkel, a múmiapólyákkal és leplekkel, valamint a múmiákkal magukkal is kereskednek, ‘Abd al-Laṭīf al-Baġdādī leírása szerint a következő módon:

1) A halotti leplet vagy egyszerűen ruhaként használták, vagy pedig eladták a papírkészítőknek, akik abból készítették a *waraq al-‘aṭṭārīn*, a ’patikusok papírjá’-t, ami speciális, talán az átlagnál finomabb papír lehetett. A halotti lepel (és a múmiapólya) papírként való újrahasznosítását a modern tudomány részben igazolni látszik. Bár a kodikológiai kutatások e tekintetben még nagyon kezdeti fázisban vannak, a középkori nem vízjeles keleti papírok rostjainak elemzése során arra jutottak, hogy a len múmiapólyákat és lepleket valóban felhasználták papírgyártásra.¹⁵

2) A holttesteket borító aranyat, drágaköveket, ékszereket, és amuletteket, valamint eszközöket és használati tárgyakat szintén összegyűjtötték és elvitték. Baġdādī szerint a halottakat a munkaeszközeikkel együtt temették el, például borbély sírjában borotvát, fenőkövet és köpölyöző csészéket is találtak.

3) A holttest maga is kereskedelmi értékkel bírt, a bennük található múmia nevű anyag miatt, mely a testüregben és a koponyában van. Ezt mindenekelőtt az alsó-egyiptomiak (*ahl al-rīf*) gyűjtötték össze, majd a városba vitték eladni, meglehetősen olcsón: „Ami a [halottak] belsejében és koponyáikban lévő dolgot illeti, amit múmiának neveznek, az is bőven van. Az alsó-egyiptomiak hordják a városba, és fillérekért árulják. Magam is vettem három múmiával teli fejet fél egyiptomi dirhemért.

Egy árus mutatott nekem egy edényt, amely teljesen tele volt ezzel, benne volt a törzs és a mellkas, amit megtöltöttek ezzel a múmiával, és láttam, hogy beivódott a csontokba, melyek teljesen felszívták, és annyira eltelítette [a testet], mintha eleve a része lett volna. A koponyán pedig láttam a halotti lepel lenyomatát, ugyanúgy látszott rajta a szövet lenyomata, mint ahogy a viaszon látszik, ha rányomod a ruhát. Ez a múmia fekete, mint a szurok, és ha a nyári meleg nagyon erős, akkor megolvad, és hozzáragad ahhoz, amit hozzáérintesz; ha pedig parázsra teszed, akkor füstöl, és olyan szaga lesz, mint a szuroknak meg a kátránynak, és valószínűleg nem is más, mint kátrány és mirha [gyanta] keveréke.

Az igazi múmiát viszont a hegyekből mossa le a víz, aztán pedig megszáradul, mint a szurok, és olyan szaga van, mint a mirhával kevert kátránynak.

¹⁵ François Déroche, *Islamic Codicology*. London, 2015, 52.

Galénosz azt mondta: A múmia forrásokból származik, mint a szurok és a kát-rány. Más pedig azt mondta: A múmia egyfajta szurok, amit a hegyek menstru-
 ációjának is neveznek. Ami pedig Egyiptomban a halottak belsejében található,
 az hasonló jellegű, mint a múmia, és lehet is használni helyette.”¹⁶

‘Abd al-Laṭīf al-Baġdādī leírása szerint azonban Egyiptomban a halottak mumi-
 fikálásának egy másik módjára is volt példa, mégpedig a mézzel történő tartó-
 sításra: „Egy megbízható ember mondta, hogy amikor kincsek (*maṭālib*) után
 kutattak a piramisoknál, találtak egy nagy lezárt edényt, kinyitották, és látták,
 hogy méz van benne. Erre elkezdtek enni, de az egyikük ujjai hajszálabba akad-
 tak, mire elkezdte húzni, és kihúzott egy fiatal fiút, akinek a tagjai össze voltak
 húzódva, a teste nem volt kiszáradva. Ékszerek és drágakövek is voltak rajta.”¹⁷
 Más forrásból nem ismert, hogy Egyiptomban a temetkezésnek ezt a módját
 használták volna.¹⁸ Ismert viszont Hérodotosznak az a leírása, mely szerint a
 mézzel történő mumifikálás Babilóniában volt szokásban.¹⁹ Mivel Nagy Sándort,
 aki Babilónban halt meg, mint egyiptomi fáraót a történeti hagyomány szerint
 Egyiptomban temették el, elképzelhető, hogy ‘Abd al-Laṭīf al-Baġdādī beszá-
 molójában ezeknek a hagyományoknak valamiféle reminiscenciáját találjuk.

Keresztény utazók beszámolóí: múmiakereskedelem és -hamisítás

A múmia állítólagos gyógyító erejébe vetett hit gyorsan elérte Európát is, így a
 mumifikált emberi maradványok hamarosan keresett árucikké váltak. Európá-
 ban persze már nem fillérekért árulták ezeket. A jelek szerint a kereslet ennek
 ellenére olyan nagy volt az új csodaszer iránt, hogy nemcsak a kereskedelem
 bizonyult kifizetődő üzletnek, de a hamisítás és a csempészés is. Bár a muszlim
 hatóságok megtiltották, hogy múmiákat szállítsanak ki az országból, a keres-
 kedők a helyi tisztviselők megvesztegetésével könnyen kijátszották a tilalmat.
 Az ókori mumifikált testeket pedig egyre inkább más, könnyebben elérhető
 holttestekkel, illetve kifejezetten kereskedelmi célra előállított múmiapótlékok-
 kal helyettesítették. A korabeli európai beszámolók szerint a hamisításban és a
 kereskedelemben az egyiptomi zsidóság fontos szerepet töltött be.

Ludovico de Varthema, itáliai utazó Medinából Mekkába tartott 1503-ban,
 és az útja során megtapasztalt sivatagi homokviharok kapcsán a következőt írta:
 „Ebben a homokban található a *momia*, vagyis olyan emberek teste, akiket bete-
 metett a homok, majd húsukat teljesen kiszárította a Nap forrósága. A homok

¹⁶ Al-Baġdādī, *i. m.*, 109–110.

¹⁷ Al-Baġdādī, *i. m.*, 108.

¹⁸ A mézben való temetésről, annak esetleges arab vonatkozásairól ld. a *Keletkutató* jelen
 számában Kósa Gábor cikkét: Mézzel történő mumifikálás egy 14. századi kínai forrásban.

¹⁹ Hérodotosz, *A görög–perzsa háború*. I. Budapest, 1998, 198. fejezet, 98.

szárazsága megóvja testüket az enyészettől, ezért kiszáradt húsukat gyógyhatásúnak tartják. Habár van egy másik, sokkal drágább típusú *momia* is, ami nem más, mint a bebalzsamozott királyok és hercegek teste, melyek hosszú ideje romlatlan állapotban maradtak fenn.”²⁰

Azonban nemcsak a homokviharban elpusztult utazók testét árulták múmiaként, hanem a sivatagban elhullott és kiszáradt állatokat is. Tomé Pires 1515-ös úti beszámolója szerint habár az igazi múmia az aloéval és mirhával balzsamozott testek nedveinek és a balzsamozó szereknek a keveréke, Európába azonban az Arábiai-félsziget sivatagjaiban elhullott és kiszáradt állatok maradványait szállítják, hamisított múmiaként azt árulják.²¹

Az igazi egyiptomi múmiák csempészésével viszont európaiak is foglalkoztak. John Sanderson angol utazó beszámolójából megtudjuk, hogy 1586-ban, miután megtekintette a piramisokat, múmiákkal teli sírokban is látogatást tett. A gízai piramisoktól mintegy hat mérföldre kötelekkel leeresztették egy aknába, melynek mélyén bebalzsamozott testek heverték. Viaszgyertya fényénél vizsgálta meg a maradványokat, amelyeknek semmi kellemetlen szaguk nem volt. A testek bitumenhez voltak hasonlóak. Sanderson több testrészt le is tört és magával vitt, sőt egy egész múmiát is Londonba szállított, amelyet később a londoni patikusoknak adtak el.²² Habár múmiát akár darabokban, akár egyben tilos volt kivinni, a baráti kapcsolatoknak köszönhetően és az oszmán-török hatóság lefizetésével végül ki tudták csempészni a maradványokat.²³

André Thevet *La cosmographie universelle* című munkájában található egy illusztráció, melyen az látható, hogyan ásnak a muszlimok a piramisok mellett és

²⁰ *The Travels of Lodovico di Varthema*. Ford. John Winter Jones–George Percy Badger. London, 1863, 33. Idézi: Dannenfeldt, *i. m.*, 167–168.

²¹ „This strait [of Mecca] has hot winds, so that anything that die, either man or beast, is not allowed to putrefy, but is dried, and from these animals mummy is brought from there to our part of the world. This is not really the mummy, it is the moisture which flows from the dead bodies, after they have been embalmed with Socotrine aloes and myrrh, so that the liquid which flows from our bodies and from these substances is called mummy.” *The Suma Oriental of Tomé Pires. An Account of the East, from the Red Sea to Japan, written in Malacca and India in 1512–1515*. I. Transl. and edited by Armando Cortesão. London, 1944, 9.

²² *The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602*. Ed. by William Foster. London, 1931, 44–45: „The Momia which is some five or six miles beyound, ar thowsands of imbalmed bodies, which weare buried thousands of years past in a sandie cave [...]. We were lett doune by ropes as into a well, with wax candles burning in our hands, as so waulked upon the bodies of all sorts [...]. They gave no noysome smell at all, but ar like pitch, being broken; for I broke off[f] all parts of the bodies to see howe the flesh was turned to drugg, and brought home divers heads, hands, arms, and feete for a shewe. We bought also 600 lb. for the Turkie Company in peces, and brought into Ingland in the Hercules, together with a whole bodie.”

²³ Ld. uo. az 1. jegyzetét: „It is contrabanda to sell of them, but by friendship which William Shales had among the Moores (he having their language as perfect as English) with words and money the Moors will be entreated to anything.”

1. kép *La cosmographie universelle d'André Thevet*. Paris 1575, 43

szállítják el tevékkel a sírokból előhozott múmiákat (1. kép).²⁴ Thevet-nek volt alkalmja saját szemével is meggyőződnie erről, sőt egy zsidó orvos javaslatára gyógyszerként is próbát tett a múmiával, kevés sikerrel. Minderre akkor nyílt lehetősége, amikor a 16. században utazást tett Egyiptomban. A *Cosmographie de Levant* című útleírásában számolt be a piramisokról, a sírokról és az onnan Velencébe szállított múmiákról.²⁵

Egy 17. századi francia leírás egy al-Magar nevű alexandriai zsidó orvosnak tulajdonítja az egyiptomi múmiák gyógyszerként való alkalmazását. Eszerint az 1100, vagy esetleg 1300 körül élt orvos kezdte volna az egymással harcoló muszlimok és keresztények sebesüléseit gyógyítani a bitumennel tartósított múmiákkal, gyakorlatát pedig hamarosan átvették más orvosok is. Mivel azonban a múmiákra igen nagy kereslet mutatkozott, más zsidók hamarosan hamisítani kezdték azokat. Erre a célra elsősorban a kivégzett elítéltek holttestét használták fel. A testüregét és a koponyát aszfalttal töltötték meg, sőt a holttest húsába is

²⁴ André Thevet, *La cosmographie universelle d'André Thevet*. I. Paris, 1575, 43.

²⁵ André Thevet, *Cosmographie de Levant*. Lyon, 1554, 152–156.

aszfaltot juttattak, majd a testet kiszárították a napon, végül pedig eladták az európaiaknak (2. kép).²⁶

A hamisítást más forrás is kifejezetten az egyiptomi zsidókhoz köti. Ambroise Paré 16. századi francia sebész beszámolója szerint a navarrai király orvosa, Guy de la Fontaine alexandriai tartózkodásakor egy zsidó múmiakereskedő árukészletének megtekintése során érdeklődött, honnan szerzi be a kereskedő a mumifikált testeket, illetve mit tud az ősi balzsamozási technikákról. A kereskedő nagy nevetések közepette felvilágosította, hogy ő maga állítja elő a múmiákat, szolgálak, egyéb halottak, nők, férfiak, öregek, gyerekek holttesteiből. Mindegy, hogy miben haltak meg, mert a kikészítés után úgy sincs ember, aki megmondaná.²⁷

A múmia a zsidó vallásjogban

Zsidó vallásjogi forrásokban a 16. századtól találkozunk a múmia fogyasztásának kérdésével. Az alábbiakban három, a kérdéssel foglalkozó vallásjogi döntvényt (*responsumot*) fogok röviden bemutatni.²⁸ A *responsum*-irodalom a zsidó vallásjog fontos területe. Míg a törvénykódexek általános elveket fogalmaznak meg, a *responsumok* specifikus esetekkel foglalkoznak. Legtöbbször konkrét kérdésekre adott írásos válaszok, amelyeket összegyűjtenek és írásban hagyományoznak, mert későbbi döntések számára precedensként szolgálnak. Mivel a *responsumok* túlnyomó többsége nem pusztán elméleti, hanem a valós életben felmerült problémákat tárgyal, hűen tükrözik egy adott kor hétköznapijait. A megfogalmazott döntés nem általános érvényű, rendszerint csak az adott esetre vonatkozik. A határozat autoritását nem valamely külső hatalom, hanem a szerző tekintélye adja. Ezért az egyik szerző végzését a másik nemcsak követendő precedensnek tekintheti, hanem vitathatja, vagy el is vetheti. Ezt figyelhetjük meg a következő szerzők esetében is.

²⁶ Ld. Thomas Joseph Pettigrew, *History of Egyptian Mummies and an Account of the Worship and Embalming of the Sacred Animals*. London, 1834, 7–8, ahol pontos helymegjelölés nélkül hivatkozik L. Guyon művére: Louis Guyon, *Les diverses leçons de Loys Guyon*. Lyon, 1625.

²⁷ Ambroise Paré, *Oeuvres complètes*. III. Paris, 1841, 481–482.

²⁸ A problémával természetesen több zsidó jogi szöveg is foglalkozik, így például David ibn Avi Zimra († 1573), *Responsa*. 2:692; Ya'aqov Castro († 1610), *Sefer Maharikaš ha-niqra' 'ereh lehem*. Yoreh de'ah 391:1; Avraham ben Mordehay ha-Levi († 1712), *Ginnat veradim*. Yoreh de'ah 1:5; Yehudah Rosanes († 1727), *Mišneh la-meleh*. Hilhot evel 14:21, Hilhot ma'ahalot asurot, 8. fejezet; Yosef Hayim (Bagdad, 1835–1909), *Ben iš hay*. Parašat emor, halaħa 6; Šalom Mordehay ha-Kohen (Brzeźany, 1835–1911), *Responsa*. 1:216. A zsidó vallásjogi munkák esetében az elfogadott gyakorlat szerint nem egy konkrét kiadásra szokás hivatkozni pontos kiadási adatokkal és oldalszámmal, hanem a fejezet címét, alcímét, és a paragrafust adják meg. Ezt a gyakorlatot követjük mi is.

2. kép Szunyókáló múmiaárus, Egyiptom, 1875. Felix Bonfils felvétele
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:F%C3%A9lix_Bonfils_-_Mumienh%C3%A4ndler.png)

Általános jogi problémák

A múmia fogyasztásával kapcsolatban a *responsumok* a következő kérdéseket teszik fel: 1) Szabad-e olyasmit gyógyszerként használni, melynek fogyasztása tórai tilalomba ütközik? 2) Szabad-e megenni az ember húsát? 3) Kóser-e az ember húsa? 4) Halott testéből szabad-e hasznot húzni (akár fogyasztása, akár a vele való kereskedés által)? 5) Terjeszt-e tisztátalanságot a múmia? 6) Nem sérti-e a halott méltóságát?

Az első, általános kérdést már a 12. század végén eldöntötte Maimonidész,²⁹ és döntését nem vonták kétségbe a későbbi generációk:

„Minden olyan dolgot, amire tórai tilalom vonatkozik, fel lehet használni gyógyászati célra életveszély esetén [mivel az életveszély felülírja a tórai parancsokat], kivéve azokat, amelyek a következő tilalmakba ütköznek: bálványimádás, tiltott szexuális kapcsolatok, emberölés. Aminek a használata ezen tilalmak valamelyikének megszegésével járna, azt nem szabad gyógyászati célra használni még életveszély esetén sem. [...] Mire vonatkozik az a kitétel, hogy a többi tilalomba ütköző dolgot is csak életveszély esetén lehet gyógyászati célra használni? Arra az esetre, amikor felhasználási módjának megfelelően alkalmazzák azt a [tilos] dolgot, például [...] amikor valakit kovászos dologgal etetnek a kovásztalan kenyér ünnepén, vagy valakinek enni adnak a *yom kippuri* böjtnapon. Ha azonban nem felhasználási módjának megfelelően alkalmazzák a [tilos] dolgot, például amikor kovászból készült borogatást tesznek az emberre a kovásztalan kenyér ünnepén [...], az akkor is szabad, ha nincs életveszély.”³⁰

Mindebből az következik, hogy a múmiát biztosan lehet fogyasztani életveszély esetén; ha nincs életveszély, akkor pedig csak akkor szabad alkalmazni, ha az nem a normál felhasználási módjának megfelelően történik. Ez az utóbbi kitétel további értelmezésre szorul. Ha a múmia normál felhasználásának tekintem az evést (mert a hús normál felhasználása az evés), akkor tehát nem szabad megenni, de lehet például sebet bekenni vele. Ha nem tekintem normál felhasználási módjának az evést (mert például a balzsamozó szerek olyanok, mint a mérgek, és mérgező dolgot az ember nem eszik), akkor pedig fogyasztani is szabad a múmiát.

A második kérdést: szabad-e embert enni? – szintén megválaszolta Maimonidész. Nem szabad, mert a Tóra felsorolta, mely fajok húsát szabad megenni, és az ember nincs közöttük.³¹

Kóser-e az ember húsa? A *responsumok* szerzői szerint ezt a vitát el sem kell kezdeni, mert a kérdés, bármennyire adja is magát, valójában nem releváns.

²⁹ Mózes Maimonidész (1135/1138, Córdoba–1204, Kairó) a középkor legnagyobb hatású rabbija, aki *Mišneh Tora* című törvénykönyvében összefoglalta a zsidó vallásjog alapjait.

³⁰ Maimonidész, *Mišneh Tora*. Hilhot yesodei ha-Tora, 5:6–8.

³¹ Maimonidész, *i. m.*, Hilhot ma’ahlot asurot, 2:3.

Aminek annyira megváltozik a formája, hogy olyan lesz, mint a por vagy a liszt, az már nem számít emberi testnek.³²

A többi kérdésben azonban a különböző szerzők sokszor eltérő álláspontot foglalnak el. A következő két szerző véleménye ellentétes, sőt a későbbi, Avraham ben Mordehay ha-Levi tételesen bírálja is a korábbi szerző, David Ibn Avi Zimra döntését.

David Ibn Avi Zimra döntése

David Ibn Avi Zimra 1479-ben született Spanyolországban, majd 1492-ben az onnan kiűzött zsidókkal együtt érkezett Észak-Afrikába. Mintegy negyven évet élt Egyiptomban, egy rövid ideig Alexandriában, majd Kairóban. 1573-ban halt meg Cfatban. A jogi véleményét kérő kérdés így szól:

„Kérdés: Milyen alapon használja a fél világ gyógyszerként a halott testét, amit múmiának neveznek, még akkor is, ha nem áll fenn életveszély [életveszély esetén szinte minden vallási parancs megszeghető], hasznot húzván belőle felhasználási módjának megfelelően? Ráadásul kereskednek is vele, adják-veszik, annak ellenére, hogy a halott húsából hasznot húzni tilos.”³³

A válasz először is leszögezi, hogy a múmia fogyasztását az étkezési tilalmak szempontjából nem kell vizsgálni, mert aminek megváltozik a formája, és kikerül az „étel” kategória alól („már egy kutya sem enne meg, olyan lesz, mint a por”), arra nem vonatkoznak az étkezési törvények. Főleg az, amit mérgekkel tartósítanak és olyanná válik, mint a kátrány.

Továbbra is kérdés azonban, hogy szabad-e hasznot húzni a múmiából evés által. Mivel a múmia fogyasztása nem normál felhasználási módján történik, hiszen 1) mérgekkel kevert húst az ember normál körülmények között nem eszik; 2) nem is a húsból húz hasznot, hanem éppen a mérgekből: a többi halott teste, amit nem tartósítottak, nem is jó: a mérge, vagyis a mumifikáló szerek a lényegesek, a hús járulékos. Nem normál felhasználási módján pedig szabad hasznot húzni belőle (csak normál felhasználási módján nem volna szabad). Ezért akkor is lehet fogyasztani, ha nincs életveszély.

De szabad-e hasznot húzni a múmiából kereskedés által? Ibn Avi Zimra szerint a „halott testéből hasznot húzni tilos” vallási tilalom csak a zsidó halottakra vonatkozik. Azzal érvel, hogy ha nem így volna, nem-zsidó temetőkből nem volna szabad legeltetni, pedig mindenki legeltet.

³² David Ibn Avi Zimra, *i. m.*, 2:692, 3:548; Avraham ben Mordehay ha-Levi, *i. m.*, Yoreh de'ah 1:4–5.

³³ David Ibn Avi Zimra, *i. m.*, 3:548.

Ibn Avi Zimra nem foglalkozik hosszan azzal a kérdéssel, hogy tisztátalanná tesz-e a nem-zsidó holttest (ahogyan a zsidó), csak annyit jegyez meg, hogy ez a kérdés vitatott.

Döntése szerint a múmia a koptok idejéből való tartósított halott, ami elvesztette „hús” vagy „étel” jellegét, olyan, mint a por, ezért akkor is szabad fogyasztani, ha nem áll fenn életveszély, és szabad belőle hasznot húzni kereskedéssel is.

Avraham ben Mordehay ha-Levi döntése

Ibn Avi Zimra döntésével ellentétes véleményt fogalmazott meg Avraham ben Mordehay ha-Levi (Kairó, kb. 1650–1712), aki Ibn Avi Zimra *responsum*át pontról pontra bírálta is.

„Kérdés: Megkérdeztek az egyiptomi múmiáról, hogy 1) a *kohent* tisztátalanná teszi-e;³⁴ 2) szabad-e megenni; 3) szabad-e kereskedni vele?”³⁵

Válaszát a tisztátalanság kérdéskörének elméleti tárgyalásával kezdi. Megkülönbözteti a száraz és a folyékony anyagok tisztátalanságát, illetve a tisztátalanság továbbvitelére való képességüket. A tisztátalanság továbbadásának lehetősége függ attól, hogy az adott anyag be tud-e szívódni, beivódni a másikba. Ami annyira száraz, mint a múmia, pornak (vagyis semminek sem) számít. Ha azonban szárazsága ellenére továbbra is egy testet alkot, melynek nem jöttek szét a tagjai, akkor ennek ellenére is holttestnek számít. Az „enyészet” tisztátalan, vagyis a sír pora, földje, amelyben emberi maradványok találhatóak, tisztátalanságot terjeszt. A múmia azonban nem enyészik el, mert tartósították, pólyába tekerték, olyan fából készült szarkofágba tették, amelyik nem rothad meg. Néha a lepel, a pólya elenyészik, de az sem keveredik a testtel, mely kemény, mint a kő. Avraham ben Mordehay ha-Levi kijelenti, hogy a halott tisztátalansága még egy minimális méretű emberi maradvány³⁶ esetében is hat. Ha a maradvány kézzel szétmorzsolható, akkor egyes rabbik szerint már nem terjeszt tisztátalanságot, de mások szerint igen, és a *responsum* szerzője ez utóbbi, szigorúbb véleményt fogadja el. Ha azonban az emberi maradvány annyira kiszárad, hogy magától szétesik, és olyan, mint a liszt, akkor már tisztának tekinthető. Végző következtetése az, hogy a múmiának még egy olajbogyó méretű darabja is tisztátalanná tesz, mert a mumifikált test nem válik magától porrá, csak ha összetörik.

³⁴ A zsidó vallás rituális tisztasággal kapcsolatos előírásai gyakorlati szempontból elsősorban arra vonatkoznak, hogy a jeruzsálemi templomba csak rituálisan tiszta állapotban szabad belépni. Mivel a templomot Kr. u. 70-ben lerombolták, a tisztaság kérdésköre teoretikus jelentőségű. A papi rend (*kohenek*) azonban hagyománytiszteletből továbbra is őrizkedni próbál a tisztátalanság egyes válfajaitól, ezért rájuk szigorúbb szabályok vonatkoznak e tekintetben, mint másokra.

³⁵ Avraham ben Mordehay ha-Levi, *i. m.*, Yoreh de'ah 1:4–5.

³⁶ Minimális méret: *ke-zayit*, vagyis egy olajbogyó méretű darab esetében is. Az étkezési és tisztasági törvények kapcsán az olajbogyót szokás minimális mértékegységnek tekinteni.

Ezután áttér az evés kérdéskörének tárgyalására. Ibn Avi Zimrához hasonlóan elfogadja, hogy az étkezési törvények irrelevánsak a múmiával kapcsolatban. Az étel esetén nincs szükség olyan fokú kiszáradásra, mint a tisztátalanságnál ahhoz, hogy egy anyag kikerüljön az „étel” kategóriából. Ha egy kutya nem enne meg, már nem számít ételnek, nem esik az étkezési tilalmak alá.

De vajon nem vonatkozik-e rá a haszonhúzás tilalma? Ebből a szempontból először megint az evést vizsgálja Ibn Avi Zimrára reagálva, aki szerint bár a „halott testéből hasznot húzni tilos”, de 1) a múmia mérgekkel kevert hús; 2) a múmiában a mérge a lényeg, abból hús hasznot a fogyasztója. Avraham ben Mordehay ha-Levi ezeket az érveket azzal utasítja el, hogy a múmia esetében a mumifikáló éppen javítja, nem pedig elrontja a húst. A mumifikáló szerek tehát inkább fűszerhez hasonlítanak, mint mérgekhez, ezért ha a múmia (= hús) alkalmazása a normál felhasználási módjának (evés) megfelelően történik, akkor tilos.

Végül arra tér ki, hogy szabad-e hasznot húzni a múmiából kereskedés révén? Megint Ibn Avi Zimra véleményét kritizálja, aki szerint a „halott testéből hasznot húzni tilos” vallási tilalom csak a zsidókra vonatkozik, ellenkező esetben a nem-zsidó temetőekben nem volna szabad legeltetni. Avraham ben Mordehay ha-Levi szerint Ibn Avi Zimra érve rossz, mert legeltetni éppenséggel a zsidó temetőekben is szabad, csak a kegyelet miatt nem szokás. A „halott testéből hasznot húzni tilos” vallási tilalom pedig a rabbik többsége szerint univerzális, és a többségi álláspont erősebb az egyéni vagy a kisebbségi véleményénél.

Avraham ben Mordehay ha-Levi döntése szerint tehát a múmia fogyasztása, valamint a vele való kereskedés egyaránt tilos.

Yehudah Rosanes döntése

Rosanes (1657–1727) Konstantinápolyban élt, és az Oszmán Birodalom fő-rabbijaként (*haḥam baši*) működött. Döntvénye a tisztátalanság témakörével foglalkozik.

„Mégkérdeztek a múmiával kapcsolatban, amit a *kohenek* árulnak, hogy helyesen teszik-e vagy sem. [...] Úgy hallottam, hogy a múmiában egyáltalán nincs hús, hanem csak csontok, meg az azokat befedő bőr. Nagyon száraz, és nem maradt benne egyáltalán semmi a hús nedvességéből. Megkérdeztem, hogy a csontok maguktól szétesnek-e vagy sem, mire azt felelték, hogy nem esnek szét maguktól, sőt összetörni is nehéz őket.”³⁷

Következésképpen Rosanes szerint a múmia érintés révén tisztátalanságot terjeszt (ld. fentebb Avraham ben Mordehay ha-Levi *responsumát*). A szerző felvet egy lehetséges ellenérvet, majd azonnal meg is cáfolja azt. Mivel a többség

³⁷ Yehudah Rosanes, *i. m.*, Hilḥot evel 1.

szerint a nem-zsidó holttest nem tesz tisztátalanná (csak a zsidó), és a múmiák biztos nem zsidó halottak teste, „sőt azt mondták nekem, hogy arrafelé, ahol a múmiákat készítették, soha nem jártak zsidók”, következésképp a múmia sem terjeszt tisztátalanságot érintéssel. Ez az érv azonban téves, mondja Rosanes, mert a „nem-zsidó holttest nem tesz tisztátalanná” elv csak a sátor-tisztátalanságra vonatkozik, de az érintésre nem.³⁸

A múmia a zsidó folklórban: mágikus szokások

A keleti zsidóság azonban nemcsak kereskedett a múmiával, hanem fogyasztotta is. Ez pedig nem egyszerűen egy hétköznapi patikaszer bevitelét jelentette. A múmia felhasználása mágikus kereteken belül történt, és a keleti kultúrákból ismert más mágikus eljárásokhoz illeszkedett. Erről több héber nyelvű beszámoló is fennmaradt a 19. századból. A leírásokban közös, hogy a múmiával kezelt beteget elkülönítik a közösségtől, teljes nyugalmat biztosítanak számára. Édes és tejes ételekkel etetik, a múmiát mézzel keverik. A kezelés több (három, hét vagy kilenc) napon keresztül tart, és veszélyt jelent a ház többi lakója számára, akik erre az időre el is hagyják a házat. Reischer 1870-ben így írt erről a szokásról: „A szefárd³⁹ zsidók [Jeruzsálemben] mind a mai napig készítik a múmia nevű orvosságot, mely a sivatagban meghaltak kiszáradt csontjaiból készül. Ugyanis a Mekka felé vezető út hatalmas sivatagon visz keresztül, és van ott egy olyan hely, amit annyi homok fed, hogy homoktengernek is nevezik. Ha viharos szél támad, a homokot akár húsz könyök magasságba is felkavarja, és egymérföldes körzetben mindenkit maga alá temet, aki arra jár. Az emberek pedig oda járnak, hogy a halottak testét megkeressék. Megfeketedett, kiszáradt emberi maradványokat találnak, melyek olyan kemények, mint a kő. Akármilyen nagy termetű is volt az ember, ha maga alá temeti a homok, kiszárad, és egészen összemegy. Aztán eladják a patikusoknak, akik gyógyszert készítenek belőle. Ha valaki súlyosan megbetegszik, a szefárd zsidók alaposan megőrlik a múmiát, és a megfelelő adagot hozzákeverik mézzel kevert vízhez, a beteg pedig három éjszakán keresztül ezt issza. Mielőtt meginná, megmosdatják, fehér ruhába öltöztetik, és fehér lepedővel letakart ágyba fektetik. Azok a nők, akik éppen menstruálnak, ilyenkor nem mehetnek be a házba, ahol a beteg fekszik, nehogy kárt okozzanak neki vagy önmaguknak. A betegnek egyedül kell

³⁸ A zsidó vallásjog megkülönbözteti a tisztátalanság átvitelének különböző módjait. Az érintés fizikai kontaktust jelent, a „sátor tisztátalansága” pedig azt, hogy valami egy fedél alatt van a halottal (vagy annak egy minimális – egy olajbogyónyi – méretű darabjával). Ld. *Mišnah*, Ohalot 2:1.

³⁹ Szefárd zsidóknak nevezik az Ibériai-félszigetről a középkorban kiűzött, illetve onnan elmenekült zsidókat és leszármazottaikat mind a mai napig. Többségük Észak-Afrikában és az Oszmán Birodalomban telepedett le.

feküdni, a házat ki kell üríteni, hogy se emberek, se állatok ne legyenek bent. Nem szabad, hogy hagyma vagy fokhagyma szagát érezze. Ezalatt a kilenc nap alatt a beteg csak tejet, vaját és kenyeret ehet.”⁴⁰

A múmia felhasználásának még részletesebb leírását találjuk Luncz *Jeruzsálem* című cikkgyűjteményében, amely 1882-ben jelent meg Bécsben (Luncz a jeruzsálemi askenázi, vagyis „német” zsidó közösség tagja volt).⁴¹ Eszerint a múmia az ember megfeketedett, kiszáradt csontja, mely a sivatagban elpusztult mekkai zarándokok és más karavánok tagjainak holttesteiből származik. A leírás szerint a muszlim patikákban (*battei ha-merkahat le-‘inyanei refu’ah u-segulot* ’gyógyszereket és mágikus szereket áruló gyógyszertárakban’) lehet kapni. Ha a vásárló nagy mennyiséget vesz, láthatja az egész testet. A múmiát porrá kell őrölni, különböző gyógynövényekkel összekeverni, majd egy edényben ki kell tenni a háztetőre, hogy rászálljon a harmat. Kilenc egymást követő éjszaka kell inni. Az ötödik és a kilencedik éjszaka különösen veszélyes: a beteg egész testét le kell mosni, majd fejtől a lábáig fehér ruhába tekerni. Ezek az éjszakák egész éjjel mellette kell maradnia valakinek, hogy őrizze. Csak kenyérral és tejjel szabad etetni a beteget, és őrizni kell az erős szagoktól, mint amilyen a fokhagyma, hagyma, hal szaga. A szomszédokat a kezelés félelemmel tölti el, hátha „a múmia ereje gonosz cselekedeteket” hajt végre ellenük. Ezért gyakran elköltöznek erre az időre, vagy ellenvarázslatként egy kezét rajzolnak a beteg ajtajára, mely megsemmisíti a múmia hatását. A szerző szerint ettől félve sokan inkább titokban szedik a múmiát.

Mindkét leírás említi a félelmet a múmiával történő kezelés kapcsán, de a félelem okát nem részletezik. Ebben a tekintetben meg kell jegyezni, hogy a kezelés egyik eleme, a beteg teljes elkülönítése gyakorlatilag megegyezik egy másik zsidó népszokással, amely kizárólag a muszlim országokban élt zsidó közösségekre, illetve azok leszármazottaira jellemző. Ez a szokás a *saradura*, *seradura* ’elkülönítés’, illetve az *endulqo*, *miṭṭuq* ’édesgetés’.⁴² Ennek során a beteget – a fenti leírásokhoz hasonlóan – teljesen elkülönítik három, hét, kilenc vagy akár negyven napra, ágyba fektetik, fehér ruhába öltöztetik, óvják az erős szagoktól, speciális ételekkel etetik. Nemcsak a család, de a szomszédok is elhagyják a házat és környékét erre az időre, mivel az eljárás rájuk nézve veszélyes. Ennek az az oka, hogy az elkülönített személy betegségét annak tulaj-

⁴⁰ Moshe Reischer, *Ša‘arei Yerušalayim*. Yerušalayim, 1870. Oldalszámozás nélkül. Az idézett szöveg fol. 50a alján található.

⁴¹ Avraham Mošeh Luncz, *Yerušalayim*. Wien, 1882, 20–21.

⁴² A szertartásra vonatkozó szóbeli hagyományt a 20. század utolsó évtizedeiben a görög, jugoszláv, török és izraeli szefárd zsidók körében gyűjtötte Isaac Jack Lévy és Rosemary Lévy Zumwalt: Isaac Jack Lévy–Rosemary Lévy Zumwalt, *Ritual Medical Lore of Sephardic Women. Sweetening the Spirits, Healing the Sick*. Chicago, 2002, 185–201. 19. századi írott forrásokat ld.: Menašeh Matlub Sithon, *Knesiyah le-šem šamayim*. Yerušalayim, 1874; Luncz, *i. m.*, 21–25; Raphael Patai, *Indulco and Mumia*. *Journal of American Folklore* 77/303 (1964) 3–11.

donítják, hogy a démonok megharagudtak rá. Következésképpen ki kell őket békíteni, oda kell őket édesgetni a beteghez, rendszerint valamilyen édesség, gyakran méz felajánlásával. 19. és 20. századi leírások szerint az *endulqo* szerzetése során múmiát is felhasználnak, tehát feltehetően a két eljárás között lehetett valamiféle átfedés.⁴³ A kezelés ideje alatt tehát az emberektől elkülönített beteg környezete a szellemek átjáróházává vált, és mint ilyen, veszélyes területnek minősült. Ezek a kifejezetten muszlim területen élő vagy onnan származó zsidókra jellemző népszokások feltehetően annak a több muszlim országban is megfigyelhető mágikus hiedelemnek a hatását mutatják, amelyek az embernek ártó szellemet nem elűzni, hanem megbékíteni akarják.⁴⁴

A múmia szó nagy jelentésváltozáson ment át az ókortól napjainkig. A gyógyászati célra használt 'bitumen' jelentése előbb kátránnyal tartósított múmiára, majd bármilyen egyiptomi múmiára, végül általában megfeketedett, teljesen kiszáradt tetemre módosult. A múmia felhasználása ezzel párhuzamosan változott: az orvostudomány területéről egyre inkább a folklór, a mágia területére tevődött át, míg végül a szó eredeti jelentése már egészen feledésbe is merült. Az 1960-as években a seattle-i szefárd zsidó közösség idősebb tagjai még magától értetődően használták a múmiát, de eredetéről már teljesen más elképzelésük volt: szerintük a körülmetélés során eltávolított előbőr kiszáritásával készült.⁴⁵ A múmia mágikus erejébe vetett hitük nem sokban különbözött a törökökétől, akik állítólag a lepantói csata sikerét azzal próbálták biztosítani, hogy az ütközetbe egy egyiptomi múmiát is vittek magukkal.⁴⁶

Is it permitted to eat human flesh? Taking “mummy” as a drug according to Muslim and Jewish sources

Dóra ZSOM

Mummy powder was considered an effective medicine in the Middle Ages and in the early modern period both in the East and in the West. Egyptian mummies

⁴³ A 19. századból Sithon leírását idézi: Patai, *i. m.*, 4–5. 20. századi beszámolókról ld.: Lévy–Lévy Zumwalt, *i. m.*, 143, 194–195, 197.

⁴⁴ Ebbe a körbe tartozik a *raḏwa*, a *ṣulḥe*, az *ikrām* és a *zār* szertartás is. Ezekről ld. például: Winifred S. Blackman, *The Fellahin of Upper Egypt*. Cairo, 2000 (első kiadás: 1927), 186–187, 199; Hager El Hadidi, *Zar. Spirit Possession, Music, and Healing Rituals in Egypt*. Cairo–New York, 2016.

⁴⁵ Melvin M. Firestone, Sephardic Folk-Curing in Seattle. *Journal of American Folklore* 75/298 (1962) 306; vö. Lévy–Lévy Zumwalt, *i. m.*, 27.

⁴⁶ Joachim Strupp von Gelnhausen, *Consensus celebriorum medicorum, historicorum, et philosophorum*. Frankfurt am Main, 1574. Tractus 1, De mumia vera. Oldalszámozás nélkül. Hivatkozik rá: Dannenfeldt, *i. m.*, 170.

were smuggled into Europe and sold in pharmacies. Apparently the medical use of the so called *mumiya* is due to the misinterpretation of Arabic medical texts translated into European languages. The article examines the change which the meaning of the word *mumiya* underwent: its original meaning ('bitumen') in Arabic medical texts and its altered meaning ('bodies embalmed with or without bitumen, desiccated bodies') in their Christian translations. The paper quotes several Muslim and Christian sources on tomb-robbing in Egypt and mummy trade in the Middle East, and discusses Jewish legal texts dealing with the consumption of *mumiya*. The Jewish sources include detailed descriptions of folkloric practices and magical believes related to the *mumiya* that were widespread among several Jewish communities even some decades ago.

